

**અસ્વીકરણ:** સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

**DISCLAIMER:** The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

---

અમદાવાદ ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલય સમક્ષ

સ્પેશયલ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૧૬૩૯૫/૨૦૧૨

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિજય મનોહર સહાય

અને માનનીય શ્રી ન્યાયાધીશ આર.પી. ધોલરિયા

=====

૧ શું સ્થાનિક અખબારોના અહેવાલલેખકોને ચુકાદો જોવા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી શકે?

૨ રિપોર્ટરને સંદર્ભ માટે મોકલવાનું કે નહીં ?

૩ શું નામદાર ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની સુવાચ્ય નકલ જોવા ઇચ્છે છે ?

૪ શું આ મામલામાં ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ અથવા તેના હેઠળ કરવામાં આવેલ કોઈપણ આદેશના અર્થઘટન અંગે કાયદાનો કોઈ મહત્વનો પ્રશ્ન સામેલ છે?

૫ શું આ સિવિલ જજને મોકલી આપવાનું છે?

=====

ગુજરાત મોચી સમાજ સેવા ટ્રસ્ટ, તેના પ્રમુખ દ્વારા....અરજદાર(ઓ)

વિરુદ્ધ

ભારત સરકાર, વતી સચિવ અને ર....પ્રતિવાદી(ઓ)

=====

હાજરી:

અરજદાર(રો) ક્રમાંક ૧ માટે શ્રી શાલિન મહેતા, વરિષ્ઠ વકીલ સાથે શ્રી સાહિલ એમ શાહ, વકીલ ;

પ્રતિવાદી(ઓ) ક્રમાંક ૨ માટે શ્રી પીકે જાની, અતિરિક્ત મહાધિવક્તા સાથે શ્રી વંદન બક્સી, સહાયક સરકારી વકીલ;

પ્રતિવાદી(ઓ) ક્રમાંક ૧ અને ૩ માટે શ્રી દેવાંગ વ્યાસ, સહાયક સોલિસિટર જનરલ

=====

કોરમ: માનનીય કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિજય મનોહર સહાય

અને

માનનીય શ્રી ન્યાયમૂર્તિ આર.પી. ધોળારિયા

તારીખ : ૦૭/૧૧/૨૦૧૪

મૌખિક ચુકાદો

(માનનીય કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિજય મનોહર સહાય દ્વારા)

૧. આ રિટ અરજી અરજદાર-ગુજરાતી મોચી સમાજ સેવા ટ્રસ્ટ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ આદેશો (બીજો સુધારો) અધિનિયમ,

૨૦૦૨ (આગળ સંક્ષિપ્તતાના હિતાર્થે જેને 'વિવાદિત અધિનિયમ' તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવ્યો છે) ની બંધારણીય માન્યતાને પડકારતાં દાખલ કરવામાં આવી છે, એટલી હદ સુધી કે તે ગુજરાત રાજ્યમાં વસવાટ કરતા મોચીઓને, ડાંગ જિલ્લો અને વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકા સિવાય, અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિત યાદીમાંથી માન્યતા રદ કરે છે અને વિશિષ્ટ ઉલ્લેખમાંથી દૂર કરે છે. આ પડકાર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૮, ૨૧ અને ૩૪૧ ના આધારે કરવામાં આવ્યો છે અને એવો આગ્રહ રાખવામાં આવ્યો છે કે અધિનિયમ દ્વારા હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે તેનો કોઈ વાજબી સંબંધ નથી અને ભારત સરકાર દ્વારા લાવવામાં આવેલ વિવાદિત સુધારો ગેરકાયદેસર છે, કારણ કે તે ગુજરાત રાજ્યના ડાંગ જિલ્લામાં તેમજ વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકામાં વસવાટ કરતા મોચીઓ અને ગુજરાત રાજ્યના અન્યત્ર વસવાટ કરતા મોચીઓ વચ્ચે અવાજબી વર્ગીકરણ કરે છે. તેથી, જ્યાં સુધી 'વિવાદિત અધિનિયમ' નો પ્રશ્ન છે, તે માત્ર ડાંગ જિલ્લામાં તેમજ વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકામાં વસવાટ કરતા મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ વર્ગના લાભ માટે હકદાર માને છે, તે ગેરકાયદેસર છે અને 'વિવાદિત અધિનિયમ' ની બંધારણીય માન્યતા અતિ અધિકારપાર હોવાનું જાહેર કરવામાં આવવી યોગ્ય છે.

૨. અમે અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી શાલિન મહેતા, જેમને શ્રી સાહિલ એમ. શાહ, વિદ્વાન વકીલ દ્વારા સહાય આપવામાં આવી હતી, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ અને ૩ તરફથી ભારત સરકારના વિદ્વાન સહાયક સોલિસિટર જનરલ શ્રી દેવાંગ વ્યાસ અને પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ તરફથી હાજર વિદ્વાન વધારાના મહાધિવક્તા શ્રી પી.કે. જાની, જેમને શ્રી વંદન બક્ષી, વિદ્વાન સહાયક શાસકીય વકીલ દ્વારા સહાય આપવામાં આવી હતી, તેમની દલીલો સાંભળી છે.

૩. અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ દ્વારા આ બાબત વિવાદિત કરવામાં આવી નથી કે 'આક્ષેપિત અધિનિયમ' ની બંધારણીય માન્યતા આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ પડકારવામાં આવી હતી, જેમાં આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે ૦૫.૦૨.૨૦૦૪ના રોજ સમસ્ત ગુજરાત રાજ્ય મોચી સમાજ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા થ્રૂ સેક્રેટરી અને અન્ય, જે ૨૦૦૪ (૨) જી.એલ.એચ. ૬૭ માં અહેવાલિત છે, તે મામલામાં આક્ષેપિત અધિનિયમની માન્યતા યથાવત

રાખી હતી, જેમાં અદાલતે અનુચ્છેદ ક્રમાંક ૨૮ અને ૨૯ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

“૨૮. તેથી, અમે નિષ્કર્ષે આપીએ છીએ :

(૧) રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૪૧(૧) હેઠળ જારી કરાયેલી જાહેર અધિસૂચનામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદી, સંસદ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૪૧(૨) હેઠળ તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હોય કે ન થયો હોય, તેને વ્યાખ્યા કલમ ૩૬૬(૨૪) હેઠળ સ્વયં બંધારણની જ કોઈ જોગવાઈ તરીકે માનવી શકાય નહીં અને અનુચ્છેદ ૩૪૧(૨) હેઠળ કરવામાં આવેલો, બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશ, ૧૯૫૦ માં ફેરફાર કરતો સુધારા અધિનિયમ, બંધારણની કોઈ જોગવાઈમાં કરવામાં આવેલ સુધારા તરીકે માનવી શકાય નહીં.

(૨) બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૩(૨) ના અર્થમાં કલમ ૩૪૧(૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેર કરાયેલ જાહેર અધિસૂચના અને કલમ ૩૪૧(૨) હેઠળ સંસદ દ્વારા કરવામાં આવેલ સુધારા અધિનિયમ સામાન્ય કાયદો છે. કલમ ૩૪૧(૨) હેઠળ કરવામાં આવેલ સુધારા અધિનિયમ સંસદ દ્વારા ઘટક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને બનાવવામાં આવેલ નથી, પરંતુ કલમ ૩૪૧(૨) માં નિર્દિષ્ટ તેની વિધાન સત્તાનો ઉપયોગ કરતા ઘડવામાં આવેલ છે.

(૩) બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૪૧(૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જારી કરાયેલ જાહેર સૂચના તેમજ બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૪૧(૨) હેઠળ સંસદ દ્વારા બનાવાયેલ સુધારા અધિનિયમ, બંને, કલમ ૧૩(૨) ના અર્થમાં "કાયદો"

હોવાથી, બંધારણના ભાગ ૩ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા મૂળભૂત અધિકારોના ભંગના આધાર પર ન્યાયિક સમીક્ષા માટે પાત્ર છે.

(૪) જોકે અનુચ્છેદ ૩૪૧(૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચના જાહેર કરવાની પ્રક્રિયા અને અનુચ્છેદ ૩૪૧(૨) હેઠળ સુધારા અધિનિયમ બનાવવાની વિધાનપ્રક્રિયા, અનુચ્છેદ ૭૪(૨) અને ૧૨૨ માં રહેલા સંવિધાનિક સંરક્ષણોને ધ્યાનમાં લેતાં, ન્યાયિક પરીક્ષણને આધીન કરી શકાતી નથી અને તેમાં ન્યાયનિર્ણયાત્મક સ્વભાવનો અભાવ છે, તેમ છતાં આવા "કાયદા" ના પ્રભાવની સંવિધાનના ઉદ્દેશનના આધાર પર કસોટી કરી શકાય છે.

(૫) સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૪૧(૨) હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી કોઈ જાતિ અથવા જાતિનો કોઈ ભાગ અથવા તે જાતિની અંદરના કોઈ સમૂહને બહાર કરવાનો કાયદેસર સત્તાધિકાર સંસદને છે, ભલે અગાઉના કાયદા દ્વારા તેણે એવી જાતિ અથવા સમૂહ અથવા તેના કોઈ ભાગને આવી યાદીમાં સમાવ્યો હોય.

(૬) ડાંગસ જિલ્લાની અને વલસાડ જિલ્લાની ઉમરગામ તાલુકાની મોચી જાતિ તથા ગુજરાતના અન્ય વિસ્તારોની મોચી જાતિ વચ્ચે, પૂર્વવર્તીને "અસ્પૃશ્ય" તરીકે ગણવામાં આવે છે અને ઉત્તરવર્તીને નહીં, તે આધાર પર કરવામાં આવેલ વર્ગીકરણ, પાંધાજનક વિધાન દ્વારા સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશ સાથે વાજબી સંબંધ ધરાવતું માન્ય વર્ગીકરણ છે.

(૭) સંવિધાન (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશો (દ્વિતીય સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૨ અને તે દ્વારા ફેરફાર કરાયેલ સંવિધાન (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશ, ૧૯૫૦ ની વિવાદિત જોગવાઈઓ, જે મોચી સમુદાયને માન્યતા આપવા માટે વિસ્તાર આધારિત મર્યાદા લાદે છે, તે ન તો

ભેદભાવપૂર્ણ છે ન તો મનસ્વી છે અને અરજદારના કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી અને સંવિધાનસંગત રીતે માન્ય જોગવાઈઓ છે.

૨૯. પૂર્વોક્ત કારણોસર, અરજદાર દ્વારા વર્ષ ૨૦૦૨ ના આક્ષેપિત સુધારા અધિનિયમ વિરુદ્ધ તેમજ વર્ષ ૧૯૫૦ ના આદેશની સુધારેલ પ્રવેશ ૪ માં મોચી જાતિ સંબંધે કરવામાં આવેલ વિસ્તાર મર્યાદા લાદવા વિરુદ્ધ, તેમજ તા. ૧૮-૨-૨૦૦૩ ના આક્ષેપિત શાસકીય ઠરાવ વિરુદ્ધ ઉઠાવવામાં આવેલ પડકાર અસફળ જાય છે અને અરજદાર તથા સમર્થક પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧૦ ની તરફથી રજૂ કરાયેલ દલીલોમાં કોઈ તત્ત્વ નથી. તેથી, અરજિ નામંજૂર કરવામાં આવે છે. નિયમ મુક્ત કરવામાં આવે છે. ખર્ચ બાબતે કોઈ આદેશ કરવામાં આવશે નહીં.”

અતેઃ, અદાલત આ નિષ્કર્ષે પહોંચી છે કે સુધારા અધિનિયમ માન્ય છે અને તે કોઈપણ પ્રકારની દુર્બળતા ધરાવતું નથી તથા બંધારણની કોઈપણ જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન થતું નથી, કારણ કે પડકારાયેલ વિધાન દ્વારા હાંસલ કરવા ઇચ્છાયેલા ઉદ્દેશ સાથે વાજબી સંબંધ ધરાવતું માન્ય વર્ગીકરણ અસ્તિત્વમાં હતું.

૪. ઉપરોક્ત વિભાગીય ખંડપીઠના ચુકાદાને માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ બે વિશેષ અનુમતિ અરજીઓ દાખલ કરીને પડકારવામાં આવ્યો હતો. આવી એક અરજી ગુજરાત મોચી સમાજ સેવા ટ્રસ્ટ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી અને બીજી અરજી શ્રી સુરત વલસાડ જિલ્લા કે.એમ.જી. પરિષદ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. સર્વોચ્ચ અદાલતે આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા આપવામાં આવેલ આદેશને, શ્રી સુરત વલસાડ જિલ્લા કે.એમ.જી. પરિષદ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, જે (૨૦૦૭) ૫ એસ.સી.સી. ૩૬૦ માં અહેવાલિત છે, તે મામલામાં તા. ૯મી મે, ૨૦૦૭ના ચુકાદા દ્વારા ચથાવત્ રાખ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ એવો અધિનિયમ, જેમાં ૧૯૫૦ના આદેશમાં ફેરફાર કરીને “મોચી” જાતિને અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં માત્ર કોઈ નિશ્ચિત વિસ્તારમાં મર્યાદિત રીતે સામેલ કરવામાં

આવી હોય, તે અસંવિધાનિક નહોતો અને તેની યોગ્યતા વિશે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાની સત્તા અદાલતને નહોતી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવાયું હતું કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૪૧(૧) અનુસાર માત્ર ભારતના રાષ્ટ્રપતિને જ અનુસૂચિત જાતિઓના આદેશમાં તે અંગે કોઈ સુધારો કરવા યોગ્ય જાહેરનામું બહાર પાડવાની સત્તા છે અને તે માત્ર સંસદ દ્વારા જ કરી શકાય, કારણ કે રાજ્યને રાષ્ટ્રપતિની અનુસૂચિમાં ફેરફાર કરવાની કોઈ સત્તા નથી.

૪.૧ એવું પ્રતીત થાય છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલા ચુકાદાના ચાર વર્ષ પછી, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ વર્તમાન અરજદાર, ગુજરાત મોચી સમાજ સેવા ટ્રસ્ટ દ્વારા સીધી સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી, જે રિટ અરજી (સિવિલ) ક્રમાંક ૨૮૧ ઓફ ૨૦૧૧ હતી, અને સર્વોચ્ચ અદાલતે તા. ૦૭.૦૭.૨૦૧૧ના રોજ તે આ આધાર પર નામંજૂર કરી હતી કે અરજદારે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ રિટ અરજી દાખલ કરવાની બદલે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સંબંધિત વડી અદાલતનો આશરો લેવો જોઈએ. ત્યારબાદ, અરજદારે આ હાલની રિટ અરજી દાખલ કરી છે.

૫. શ્રી શાલિન મહેતા, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે જોરશોરથી દલીલ કરી છે કે ભલે આ અદાલતની દ્વિ-ન્યાયાધીશીય ખંડપીઠ તેમજ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા 'વિવાદિત અધિનિયમ'ની સંવિધાનિક માન્યતા યથાવત રાખવામાં આવી હોય, તેમ છતાં અરજદાર ફરીથી 'વિવાદિત અધિનિયમ'ની વૈધતા આ આધાર પર પડકારી શકે છે કે વડી અદાલત તેમજ સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓ સબ સાઈલેન્ટિયો સ્વરૂપે પસાર થયા છે, કારણ કે ન તો વડી અદાલત સમક્ષ અને ન તો સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ, નીચેના મુદ્દાઓની દલીલ કરવામાં આવી હતી:

(૧) કે અદાલતે 'પડકારાયેલ અધિનિયમ'માં ઉદ્દેખિત હેતુ અને કારણોના નિવેદનનું પરીક્ષણ કર્યું નથી, કારણ કે હેતુના નિવેદનમાં 'મોચી'ને માત્ર બે અલગ-અલગ વિસ્તારોમાં જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે મર્યાદિત કરવાનો

કોઈ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નહોતો. તેથી, 'પડકારાયેલ અધિનિયમ'નો સાધ્ય કરવાનું ઇચ્છાયેલ હેતુ સાથે કોઈ સંબંધ નથી.

(૨) મોચી જાતિ સાથે સંબંધિત અને મહારાષ્ટ્ર અથવા મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં નિવાસ કરતા વ્યક્તિઓ ગુજરાત રાજ્યમાં આવે છે, ત્યારે તેમને તેમના સ્વ રાજ્યજે દરજ્જો પ્રાપ્ત હતો તે જ દરજ્જો આપવામાં આવવો જોઈએ, એટલે કે, જો મહારાષ્ટ્ર અથવા મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની અનુસૂચિત જાતિ સાથે સંબંધિત કોઈ વ્યક્તિ ગુજરાત રાજ્યમાં આવે, તો તેને મહારાષ્ટ્ર અથવા મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં અપાયેલા દરજ્જા સમાન જ દરજ્જો આપવામાં આવવો જોઈએ. વડી અદાલત તેમજ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ ચુકાદો ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ અંગે મૌન છે. તેથી, ઉક્ત ચુકાદાઓ સબ-સાયલેન્સિયો રીતે આપવામાં આવ્યા છે.

૫.૧ શ્રી શાલીન મહેતાએ વધુમાં એવો આગ્રહ કર્યો છે કે અરજીકર્તાએ આર.ટી.આઈ. અધિનિયમ, ૨૦૦૫ હેઠળ તારીખ ૦૫.૦૧.૨૦૦૩ ના રોજ કલેક્ટર, વલસાડ જિલ્લાના કાર્યાલયમાંથી નીચે દર્શાવેલ માહિતી પૂરી પાડવા વિનંતી કરી હતી:

૧. મધ્ય પ્રદેશ અને મહારાષ્ટ્રના મોચીઓની યાદી, જેઓ સરદાર સરોવર નર્મદા બંધના નિર્માણને કારણે સ્થળાંતરિત થયા છે અને વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકામાં પુનર્વસિત થયા છે/રહી રહ્યા છે.

૨. વલસાડ જિલ્લામાં ઉમરગામ તાલુકામાં મોચીઓને જારી કરાયેલા અનુસૂચિત જાતિના પ્રમાણપત્રોની નકલ/યાદી.

૩. સરદાર સરોવર નર્મદા બંધના નિર્માણને કારણે સ્થળાંતરિત થયેલા મધ્ય પ્રદેશ અને મહારાષ્ટ્રના મોચીઓ, જેઓ વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકામાં પુનર્વસિત થયેલા છે/રહે છે, તથા વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકામાં મોચીઓને અપાયેલા અનુસૂચિત જાતિના પ્રમાણપત્રો સંબંધિત સંપૂર્ણ દસ્તાવેજી કચેરીય નોંધપોથીનું નિરીક્ષણ. જોકે, પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ૦૫.૦૨.૨૦૧૩ના રોજ આપવામાં આવેલ જવાબ શૂન્ય હતો, જેના અર્થ એ થાય છે કે મહારાષ્ટ્ર અથવા મધ્ય પ્રદેશમાંથી કોઈપણ વ્યક્તિ સ્થળાંતરિત થઈ નથી અને આવું કોઈ પ્રમાણપત્ર જારી કરવામાં આવ્યું નથી. આગળ એવો પ્રસ્તાવ

મૂકવામાં આવ્યો છે કે વિધાનાત્મક તથ્યોના અભાવે, આ સુધારો બંધારણ પર કરાયેલ છેતરપિંડી સિવાય બીજું કંઈ નથી. શ્રી શાલીન મહેતા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં દલીલ કરી હતી કે સબ સાયલેન્શિયો ના આધારે અરજદાર વિધિસંગતતાને પડકારતો હોવાથી, રેસ જુડિકેટા નો સિદ્ધાંત લાગુ પડશે નહીં.

પ.ર પોતાની દલીલના સમર્થનમાં, શ્રી મહેતાએ ૧૯૮૯ (૧) એસ.સી.સી. ૧૦૧ માં અહેવાલિત મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ઓફ દિલ્હી વિ. ગુર્નામ કૌરના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે અનુચ્છેદ ૧૧ અને ૧૨ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

“૧૧. કાનૂન સંબંધિત તેવા ઉચ્ચારો, જે રેશિયો ડેસિડેનડીનો ભાગ બનતા નથી, તેઓ ઓબિટર ડિક્ટા તરીકે વર્ગીકૃત થાય છે અને પ્રમાણભૂત સત્તારૂપ ગણાતા નથી. જામના દાસના કેસમાં આદેશ પસાર કરનાર વિદ્વાન ન્યાયાધીશ પ્રત્યે તથા તેમના સાથે સહમત થયેલા વિદ્વાન ન્યાયાધીશ પ્રત્યે પૂર્ણ આદર સાથે, અમે એ સ્વીકારી શકતા નથી કે આ અદાલત તે અનુસરવા બંધાયેલ છે. તે કોઈ દલીલ વિના, અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના, જે મહાનગરપાલિકાને પેપમેન્ટ અથવા જાહેર રસ્તાઓ જેવા કોઈપણ જાહેર સ્થળ પરથી અતિક્રમણો દૂર કરવાની સ્પષ્ટ સત્તા આપે છે, તથા કોઈ અધિકૃત નિર્દેશનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના આપવામાં આવ્યો હતો. તે અનુસારે, અમે વડી અદાલતના નિર્ણયને યથાવત્ રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરતા નથી, કારણ કે અમને એવું જણાય છે કે તે સિદ્ધાંતદષ્ટિએ ખોટો છે અને સંબંધિત જોગવાઈઓના શબ્દપ્રયોગથી તેનો આધાર સાધી શકાય તેમ નથી. જ્યારે કોઈ નિર્ણય કાયદાની કલમોના શબ્દપ્રયોગ અથવા કાયદાના બળવાળો કોઈ નિયમ અજ્ઞાનવશ આપવામાં આવે, ત્યારે તે પેર ઈન્ડ્યુરિયમ તરીકે આપવામાં આવેલ ગણવો

જોઈએ. જેટલું આ આદેશ દર્શાવે છે, એટલું જોતા, પેવમેન્ટ પર કબજો જમાવનારના સ્થાનનિર્ધારિત સ્થળે મહાનગરપાલિકાને દુકાનડી બાંધવા માટે બાધ્ય કરતી કોઈ દિશા યોગ્ય રીતે આપી શકાય કે નહીં, એ પ્રશ્ન અંગે અદાલત સમક્ષ કોઈ દલીલ રજૂ કરવામાં આવી નહોતી. પ્રોફેસર પી.જે. ફિટ્ઝજેરાલ્ડ, સોલમન્ડ ઓન જ્યુરિસપ્રુડન્સના સંપાદક, ૧૨મી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૧૫૩ પર સબ સાયલેન્શિયોનો સિદ્ધાંત નીચેના શબ્દોમાં સમજાવે છે:

કોઈ નિર્ણય સબ સાયલેન્શિયો રૂપે પસાર થાય છે, તે વાક્યખંડ સાથે જોડાયેલી જે તાંત્રિક અર્થમાં આ અભિવ્યક્તિ વપરાય છે, ત્યારે જ્યારે નિર્ણયમાં સંકળાયેલ કાયદાનો વિશિષ્ટ મુદ્દો અદાલતના ધ્યાનમાં આવતો નથી અથવા તેના મન સમક્ષ હાજર હોતો નથી. અદાલત મુદ્દા એના આધારે, જેને તે વિચારણા કરે છે અને જેના વિષે ઉચ્ચાર કરે છે, જાગૃતપણે એક પક્ષના પક્ષમાં નિર્ણય કરી શકે છે. તેમ છતાં, એવું દર્શાવી શકાય છે કે તર્કસંગત રીતે અદાલતે તે વિશિષ્ટ પક્ષના પક્ષમાં નિર્ણય કરવો નહોતો જોઈએ, જો સુધી તેણે મુદ્દા બી વિષે પણ તેના પક્ષમાં નિર્ણય કર્યો ન હોત; પરંતુ મુદ્દા બી અંગે અદાલત સમક્ષ દલીલ કરવામાં આવી નહોતી અથવા તેની વિચારણા કરવામાં આવી નહોતી. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, ભલે મુદ્દો બી તથ્યોમાં તર્કસંગત રીતે સંકળાયેલ હોય અને ભલે કેસનું વિશિષ્ટ પરિણામ આવ્યું હોય, તોય નિર્ણય મુદ્દા બી અંગે અધિકૃત નિર્દર્શન ગણાતો નથી.

કહેવામાં આવે છે કે મુદ્દો બી સબ સાયલેનશિયો  
રીતે પસાર થયો.

૧૨. જેરાઈ વિ. વર્થ ઓફ પેરિસ લિમિટેડ (કે)., [૧૯૩૬] ૨ ઓલ ઈ.આર. ૯૦૫ (સી.એ.), માં દલીલ કરવામાં આવેલ એકમાત્ર મુદ્દો દાવેદારના દેવાના અગ્રાધિકારના પ્રશ્ન અંગે હતો, અને આ દલીલ સાંભળ્યા પછી અદાલતે આદેશ પસાર કર્યો હતો. લિક્વિડેટરના નામે રહેલા ખાતા પર ગાર્નિશી આદેશ યોગ્ય રીતે કરી શકાય કે નહીં, તે પ્રશ્ન અંગે કોઈ વિચારણા કરવામાં આવી નહોતી. તેથી, ત્યારબાદના એક કેસમાં, જે લેન્કાસ્ટર મોટર કો. (લંડન) લિમિટેડ વિ. બ્રેમિથ, લિમિટેડ, [૧૯૪૧] ૧ કેબી ૬૭૫, તરીકે અપીલની અદાલત સમક્ષ આવ્યો, ત્યારે આ જ મુદ્દાની દલીલ કરવામાં આવતા અદાલતે માન્યું કે તે પોતાના અગાઉના નિર્ણયથી બંધાયેલ નથી. સર વિલ્ફ્રિડ ગ્રીન, એમ.આર., એ જણાવ્યું હતું કે તેમને એવું વિચાર્યા વિના રહી શકાય તેમ નથી કે હવે ઉઠાવવામાં આવેલ મુદ્દો વકીલ દ્વારા જાણબૂઝીને મૌન રીતે પસાર થવા દેવાયો હતો જેથી મૂળભૂત મુદ્દાનો નિર્ણય થઈ શકે. ત્યારબાદ અમે આગળ જણાવ્યું હતું કે અગાઉની અદાલતે જે આદેશ કર્યો હતો તે કરવા પૂર્વે આ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવો જરૂરી હતો; તેમ છતાં, કારણ કે તેનો નિર્ણય "દલીલ વિના, નિયમના નિર્ણાયક શબ્દોના કોઈ સંદર્ભ વિના, અને કોઈ સત્તાસૂચક નિર્દેશના ઉલ્લેખ વિના" કરવામાં આવ્યો હતો, તે બાંધકામરૂપ ન હતો અને તેનું અનુસરણ કરવામાં આવશે નહીં. મૌન રીતે અને દલીલ વિના થયેલા પૂર્વનિર્ણયોનું કોઈ મહત્વ નથી. આ નિયમ ત્યારથી સતત અનુસરવામાં આવ્યો છે. પૂર્વનિર્ણયના સિદ્ધાંતના મુખ્ય કારણોમાંનું એક એ છે કે જે બાબત એક વાર સંપૂર્ણપણે

દલીલાઈ અને નક્કી થઈ ગઈ હોય તેને ફરીથી ખોલવાની મંજૂરી અપાવવી નહીં. ન્યાયોક્તિઓને અપાતું ભાર તેના પ્રકાર અનુસાર ફેરફાર પામે છે. માત્ર પ્રસંગોપાત્ત ઉક્તિઓને કોઈ જ ભાર મળતો નથી. કોઈ ન્યાયાધીશની, ભલે તે કેટલા જ પ્રતિષ્ઠિત હોય, દરેક પસારતી ઉક્તિને સત્તાસભર નિવેદન તરીકે ગણાવી શકાય નહીં, જેને પ્રમાણસત્તાનો ભાર હોય.”

પ.૩ તેમણે દિલ્હી એરટેક સર્વિસિસ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, જે ૨૦૧૧ (૯) એસ.સી.સી. ૩૫૪ માં અહેવાલિત છે, તે કેસના નિર્ણય પર પણ આધાર મૂક્યો છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિણેદ ૪૨ થી ૪૬ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

“૪૨. દિલ્હી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિ. ગુર્નામ કૌર, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૩૮ માં અહેવાલિત, આ અદાલતના નિર્ણયમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે જ્યારે કોઈ મુદ્દો અદાલત દ્વારા નિર્ણય માટે ઉદ્ભવતો નથી, પરંતુ તેના વિચાર માટે આકસ્મિક રીતે ઉપસ્થિત થાય છે અને કેસના અંતિમ નિર્ણય માટે તેનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક નથી, ત્યારે એવો નિર્ણય કેસના રેશિયોનો ભાગ બનતો નથી, પરંતુ તેને સબ સાઇલેન્ટિયો આપવામાં આવેલ નિર્ણય તરીકે ગણવામાં આવે છે.

૪૩. ‘સબ સાઇલેન્ટિયો’ ની સંકલ્પનાનું સ્પષ્ટીકરણ સાલમંડ ઓન જ્યુરિસપ્રુડન્સ “૧૨મી આવૃત્તિ” માં નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યું છે:

કોઈ નિર્ણય, તે વાક્યપ્રયોગને જોડાયેલા તકનીકી અર્થમાં, ત્યારે સબ સાઇલેન્ટિયો ગણાય છે જ્યારે નિર્ણયમાં સંકળાયેલ કાયદાનો વિશિષ્ટ મુદ્દો અદાલતના ધ્યાનમાં આવતો નથી અથવા

તેની મનોદશામાં ઉપસ્થિત નથી હોતો. અદાલત મુદ્દો એના આધાર પર, જેને તે વિચારમાં લે છે અને જેના વિષે ઉચ્ચાર કરે છે, જાગૃતપણે એક પક્ષના પક્ષમાં નિર્ણય કરી શકે છે. પરંતુ, તેમ છતાં, એવું દર્શાવી શકાય કે તર્કની દૃષ્ટિએ અદાલતે તે નિશ્ચિત પક્ષના પક્ષમાં નિર્ણય કર્યો ન હોત જો સુધી તેણે મુદ્દો બી પણ તેના પક્ષમાં ન નક્કી કર્યો હોત; પરંતુ મુદ્દો બી અદાલત સમક્ષ દલીલમાં આવ્યો ન હતો અથવા અદાલતે તેનો વિચાર કર્યો ન હતો. આવી પરિસ્થિતિમાં, ભલે મુદ્દો બી તથ્યોમાં તર્કસર રીતે સંકળાયેલ હતો અને ભલે કેસનું નિશ્ચિત પરિણામ આવ્યું હતું, તથાપિ તે નિર્ણય મુદ્દો બી અંગે પ્રાધિકૃત નિર્ધારક સત્તા ગણાતો નથી. મુદ્દો બી સબ સાઇલેનશિઓ પસાર થયો કહેવાય છે.

૪૪. ઉપરોક્ત અવતરણને ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠે ગુર્નામ કૌર (સુપ્રા) માં અનુમોદન સાથે ઉલ્લેખિત કર્યું છે. આ અદાલતે ગુર્નામ કૌર (સુપ્રા) માં, ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે, ઇંગ્લેન્ડની અદાલતના જેરાડ વિ. વર્થ ઓફ પેરિસ લિ. ના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો, જે ૧૯૩૬ (૨) ઓલ ઇંગ્લેન્ડ રિપોર્ટ્સ ૮૦૫ માં અહેવાલિત છે. જેરાડ મામલે, દાવેદારના દેવાના અગ્રક્રમના પ્રશ્ન અંગે જ એકમાત્ર મુદ્દો દલીલમાં આવ્યો હતો. અદાલતે જણાવ્યું કે ગાર્નિષી આદેશ પસાર કરી શકાય કે નહીં, તે પ્રશ્ન અંગે કોઈ વિચારણા કરવામાં આવી ન હતી. તેથી, જે મુદ્દા અંગે કોઈ દલીલ રજૂ કરવામાં આવી ન હોય અને કોઈ પ્રાધિકૃત નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો ન હોય, તે બંધનકારક ગણાતો નથી અને તેનો અનુસરો કરવો નહીં. આ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું કે આવા

નિર્ણયો, જેઓ સબ સિલેન્શિયો અને દલીલ વિના આપવામાં આવેલા માનવામાં આવે છે, તેઓનું કોઈ મહત્વ નથી. અદાલતે વધુમાં એવી સ્પષ્ટતા કરી કે પૂર્વનિવેદના સિદ્ધાંત પાછળનું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે એકવાર કોઈ બાબતનું સંપૂર્ણપણે દલીલપૂર્વક નિરાકરણ થઈ જાય, ત્યારબાદ તેને ફરીથી ખુદ્દી ન કરવી જોઈએ અને માત્ર આકસ્મિક અભિવ્યક્તિઓને કોઈ વજન હોતું નથી.

જપ. ગુર્નામ કૌર (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતે નિર્ણાયક રીતે નિર્ધારિત કર્યું હતું કે :

“૧૨.... ન્યાયાધીશનું દરેક પ્રસંગોપાત્ત નિવેદન, ભલે તે કેટલાંય પ્રતિષ્ઠિત હોય, તેને “અધિકૃતતાના ભારવાળું સત્તાવાર નિવેદન” તરીકે ગણાવી શકાય નહીં” (જુઓ પરિચ્છેદ ૧૨ પૃષ્ઠ ૪૩)

૪૬. તે જ રીતે, આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે માધવ રાવ જીવાજી રાવ સિંધિયા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા ના પ્રકરણમાં આપેલા બહુમતી મતમાં, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૭૧ એસ.સી. ૫૩૦ માં પ્રકાશિત થયો છે, એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે “આ અદાલતના ચુકાદામાં આવેલ કોઈ શબ્દ, કોઈ કલમ અથવા કોઈ વાક્યને, તેના સંદર્ભથી વિરિછન્ન કરીને, કોઈ પ્રશ્ન અંગેના કાયદાનું સંપૂર્ણ નિરૂપણ સમાવે છે એમ માનવું મુશ્કેલ છે, જ્યારે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો પ્રસંગ જ તે ચુકાદામાં આવ્યો ન હતો.” (અહેવાલના પાનું ૫૭૮)

૬. અમે અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી શાલિન મહેતાએ કરેલી રજૂઆત સ્વીકારવા માટે પ્રેરિત નથી, કારણ કે જ્યારે આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ તેમજ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ માન્યતાને પડકારવામાં આવી

હતી, ત્યારે અરજદાર માટે તે તમામ રજૂઆતો મૂકવી હંમેશા ખુલ્લી હતી, જેઓ માન્યતાને પડકારવામાં આવે અને તે સંદર્ભે કરવામાં આવેલી દલીલો પર તેને માન્ય ઠરાવવામાં આવે, ત્યારે દલીલ માટે આવશ્યક હતી. અમારી દ્રષ્ટિએ, ત્યારબાદ એવી વ્યાપક બાબત પર દલીલ કરવામાં આવી નથી તે આધારે માન્યતાને ફરી પડકારતી રિટ અરજી દાખલ કરી શકાય નહીં.

૭. વધુમાં, અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલની દલીલ એવી છે કે જ્યાં સુધી સર્વોચ્ચ અદાલતે આ મામલો આ અદાલત દ્વારા સાંભળવા અને નક્કી કરવા મોકલ્યો હોવાનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી તે બાબતમાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો કોઈ નિર્ણય થયો નહોતો, કારણ કે એસ.એલ.પી. ફગાવતી વખતે સર્વોચ્ચ અદાલતે માત્ર એટલું જ અવલોકન કર્યું હતું કે અરજદારે વડી અદાલતનો આશ્રય લેવો જોઈએ. સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું પ્રતિપાદિત કર્યું નહોતું કે અરજદારને આ અદાલત સમક્ષ ફરીથી 'આક્ષેપિત અધિનિયમની માન્યતા પડકારવા માટે ખુલ્લું રહેવું જોઈએ.

૮. વધુમાં, આ અદાલતની ખંડપીઠે, જેણે અગાઉ આ બંધારણીય સુધારાને યથાવત્ રાખ્યો છે, સચોટ કારણો આપ્યાં છે, જેને શ્રી શાલિન મહેતાએ આ રિટ અરજીની બિન રીતે દલીલરૂપે રજૂ કર્યું છે. યદ્યપિ, આ પ્રશ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને આ અદાલતની ખંડપીઠના ચુકાદા દ્વારા તેમનો નિર્ણય પણ કરવામાં આવ્યો છે, જે પરિચ્છેદ ક્રમાંક ૫.૨. અને ૨૮ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

૯. વધુમાં, આ બાબતે કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે નિર્ધારિત વિસ્તારની અંદર અથવા સમગ્ર રાજ્યમાં નિવાસ કરતા મોચીને અનુસૂચિત આદેશોમાં સમાવેશ કરવાનો અધિકાર માત્ર રાષ્ટ્રપતિને જ છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે શ્રી સુરત વલસાડ જિલ્લા કે.એમ.જી. પરિષદ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યના કેસમાં પરિચ્છેદ ૯ માં જે મુજબ ઠરાવ્યું છે, તે અનુસાર આ અદાલત દ્વારા કોઈ પરમાદેશ જારી કરી શકાય તેમ નથી અને પડકારવામાં આવેલ કાયદાને અસંવિધાનિક તરીકે જાહેર પણ કરી શકાય તેમ નથી.

૧૦. આ અદાલતની ઢિન્યાયાધીશ ખંડપીઠે સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલકેશન નં. ૧૪૯૦૮ ઓફ ૨૦૧૨ માં, જેનો નિર્ણય આયોનિક મેટાલિક્સ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યના મામલામાં ૨૪.૦૪.૨૦૧૪ના રોજ મામલાઓના સમૂહ સાથે કર્યો હતો, જેમાં યુકાદાનો પરિચ્છેદ ૧૫ નીચે ઉઢ્ઢૂત કરવામાં આવે છે:

“૧૫. હવે આ સ્થાપિત કાનૂન છે કે જ્યારે કોઈ કાયદામાં સમાવેશ થયેલ જોગવાઈઓના વિચારણા પછી સર્વોચ્ચ અદાલતે એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યું હોય કે તે ભારતના બંધારણ અથવા અન્ય કોઈ કાયદાની દષ્ટિએ અતિઅધિકાર બહારની નથી, ત્યારે અનુવર્તી અરજીમાં વડી અદાલત માટે એવો દાવો સ્વીકાર્ય નથી કે તે જ જોગવાઈ સંબંધિત કોઈ નિશ્ચિત મુદ્દો સર્વોચ્ચ અદાલતે વિચાર્યો ન હતો અથવા કોઈ વિશિષ્ટ મુદ્દો ત્યાં ઉઠાવવામાં આવ્યો ન હતો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, વડી અદાલત સમક્ષની અનુવર્તી અરજીમાં વડી અદાલત માત્ર આ આધાર પર વિપરીત નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકતી નથી કે સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના અગાઉના મામલામાં પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા મામલો યોગ્ય રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો ન હતો અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતનું ધ્યાન કોઈ નિશ્ચિત ખામી તરફ દોરવામાં આવ્યું ન હતું. આ સંદર્ભમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતના ત્રણ-ન્યાયાધીશ પીઠના ડાયરેક્ટર ઓફ સેટલમેન્ટ, એ.પી. વિ. એમ. આર. અપ્પારાવા, એ.આઈ.આર. ૨૦૦૨ એસ.સી. ૧૫૯૮ માં અહેવાલિત કેસના નિર્ણયમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના યુકાદાની બંધનકારક પ્રકૃતિનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કરાયેલ નીચેના અવલોકનોનો અમે લાભપ્રદ રીતે ઉલ્લેખ કરી શકીએ:

જ્યાં સુધી પ્રથમ પ્રશ્નનો સંબંધ છે, બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪૧ નિર્વિવાદ રીતે સૂચવે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા જાહેર કરાયેલ કાયદો ભારતના પ્રદેશની અંદરની તમામ અદાલતો પર બંધનકારક રહેશે. ઉપરોક્ત કલમ સર્વોચ્ચ અદાલતને કાયદો જાહેર

કરવાની સત્તા આપે છે. તેથી, વિધાનનું અર્થઘટન કરવું અદાલતનું એક આવશ્યક કાર્ય છે. કાયદા સિવાયના મુદ્દાઓ, જેમ કે હકીકતો, અંગે અદાલતના નિવેદનોને કદાચ કોઈ બંધનકારક બળ ન હોય, કારણ કે બે કેસોની હકીકતો સમાન ન હોઈ શકે. પરંતુ જે બંધનકારક છે તે નિર્ણયનો અનુપાત સિદ્ધાંત છે, હકીકતો અંગેનું કોઈ નિષ્કર્ષ નહીં. અદાલત સમક્ષ રહેલા પ્રશ્નોના પ્રકાશમાં સમગ્ર ચુકાદાનું વાંચન કરતાં જે સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત થાય છે તે અનુપાત સિદ્ધાંત બને છે, કોઈ વિશેષ શબ્દ કે વાક્ય નહીં. કોઈ નિર્ણયે ‘કાયદો જાહેર કર્યો છે’ કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે, જ્યારે કોઈ મુદ્દો સ્વીકારોક્તિના આધારે નિકાલ કરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે તેને કાયદો જાહેર કરાયો છે એવું કહી શકાય નહીં; અને જે બંધનકારક છે તે નિર્ણયના આધારભૂત સિદ્ધાંત છે. અદાલતનો ચુકાદો તે કેસમાં, જેમાં તે આપવામાં આવ્યો હતો, વિચારણા માટે ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નોના સંદર્ભમાં વાંચવાનો રહે છે. ‘ઓબિટર ડિક્ટમ’, જે અનુપાત નિર્ધારણથી ભિન્ન છે, તે અદાલત સમક્ષના કેસમાં સૂચવાયેલા કાનૂની પ્રશ્ન અંગે અદાલત દ્વારા કરાયેલ એવું અવલોકન છે, જે એવો રીતે ઉદ્ભવ્યું ન હોય કે જેના માટે નિર્ણય આપવો આવશ્યક બને. આવું ઓબિટર કદાચ બંધનકારક નજિરી મૂલ્ય ધરાવતું ન હોય, કારણ કે જાહેર કરાયેલા નિર્ણય માટે તે અવલોકન અનાવશ્યક હતું; છતાં, ભલે ઓબિટરને નજિર તરીકે બંધનકારક અસર ન હોય, તેમ છતાં એનું નોંધપાત્ર વજન છે એ નકારી શકાય તેમ નથી. તેથી, કલમ ૧૪૧ હેઠળ જે કાયદો બંધનકારક બનશે તેમાં કોઈ નિર્ધારિત કેસમાં અદાલત સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલા અને અદાલતે નક્કી કરેલા મુદ્દાઓ અંગેના તમામ અવલોકનોનો સમાવેશ થશે. જ્યાં સુધી

બંધારણીય મુદ્દાઓનો પ્રશ્ન છે, અદાલતની પ્રથા એવી છે કે જે મુદ્દાઓ તેના નિર્ણય માટે સીધા ઉઠાવવામાં આવ્યા ન હોય તેના વિષે તે કોઈ ઉચ્ચાર કરતી નથી. સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદામાં લેવાયેલા નિર્ણયને આ આધારે પડકારી શકાય નહીં કે કેટલાક પાસાઓ પર વિંચાર થયો નહોતો અથવા સ બંધિત જોગવાઈઓ અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી નહોતી (જુઓ એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. ૧૦૦૨ અને એ.આઈ.આર. ૧૯૭૩ એસ.સી. ૭૯૪ (સિક)). જ્યારે સર્વોચ્ચ અદાલત કોઈ સિદ્ધાંત નક્કી કરે છે, ત્યારે વડી અદાલત અથવા અધીનસ્થ અદાલતનું કર્તવ્ય બને છે કે તે સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનું પાલન કરે. વડી અદાલતનો એવો ચુકાદો, જે સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય અને નિર્દેશોનું પાલન કરવાનું અસ્વીકારે છે અથવા સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા રદ કરાયેલા વડી અદાલતના નિર્ણયને ફરી જીવંત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે શૂન્ય છે. (જુઓ ૧૯૮૪ (૨) એસ.સી.સી. ૪૦૨ અને ૧૯૮૪ (૨) એસ.સી.સી. ૩૨૪). ઉપરોક્ત માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખીને અમારે પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનો છે.

૧૧. વધુમાં, અહીં ઉલ્લેખ કરવો પ્રાસંગિક છે કે આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે મુર્તુજાખાન જોરાવરખાન બાબી (રાધનપુરના નવાબ, તેમના પાપર ઑફ એટર્ની ધારક મોહમદ ઉમરભાઈ દેસાઈ મારફતે) વિ. અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, અહેવાલિત ૧૯૭૫ જી.એલ.આર. ૮૦૬, ના પ્રકરણમાં, અનુચ્છેદ ૧૮ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

૧૮. શ્રી કે.એસ. નાણાવટી એ, તેમ છતાં, દલીલ કરી કે ઉપરોક્ત કોઈપણ કેસમાં અદાલતને અહીં ઉપર નિરૂપિત

આધાર ૪(બી) ના આધારે કલમ ૫૪ ની માન્યતા નક્કી કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું નહોતું અને તેથી, ઉક્ત કલમને ઉક્ત આધાર પર પડકારવાનો પ્રશ્ન હજુ અણનિર્ણિત હતો. અમારી દૃષ્ટિએ આ રજૂઆત ગેરસમજભરી છે. એક વાર અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનું પરીક્ષણ કરીને અને પ્રક્રિયાત્મક તેમજ તાત્વિક બંને પાસાઓનો વિચાર કરીને સમગ્ર અધિનિયમની માન્યતા જાળવી રાખવામાં આવી હોય, ત્યારબાદ માત્ર એટલા માટે કે કોઈ વિશિષ્ટ કલમનો વિશેષરૂપે વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો, તેની માન્યતા હજી પડકાર માટે ખુલ્લી છે એવી દલીલ સંભવ નથી. સોમાવંતી વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ એ.આઈ.આર. ૧૯૫૩ એસ.સી. ૧૫૧ ના બહુમતી ચુકાદામાં નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, કોઈ નિર્ણયનો બંધનકારક પ્રભાવ એ વાત પર નિર્ભર નથી રહેતો કે તેમાં કોઈ ચોક્કસ દલીલ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં, જો તે મુદ્દો, જેના સંદર્ભમાં આવી દલીલ પછીથી રજૂ કરવામાં આવી હતી, વાસ્તવમાં નક્કી કરવામાં આવ્યો હોય. એક વાર એ જણાઈ આવે કે સમગ્ર અધિનિયમની માન્યતા જાળવી રાખવામાં આવી છે, ત્યારે માત્ર એટલા માટે કે હવે રજૂ કરવામાં આવેલ પાસું અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એફ) માં સમાવાયેલ હક્કની બાંહેધરી પર આધારિત છે અને તેનો સ્પષ્ટપણે વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો અથવા તેના વિષે કોઈ નિર્ણય આપવામાં આવ્યો ન હતો, તેનાથી ઉક્ત નિર્ણયનો બંધનકારક પ્રભાવ દૂર થતો નથી (જુઓ ટી.જી. મુદલિયાર વિ. સ્ટેટ ઓફ ટી.એન., એ.આઈ.આર. ૧૯૭૩ એસ.સી. ૯૭૪, પૃષ્ઠ ૯૭૮). આ અવલોકનો સમકક્ષ અથવા સહવર્તી અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતના બંધનકારક પૂર્વનિર્ણયના સંદર્ભમાં કરવામાં આવ્યા હતા અને સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા કરાયેલ કાયદાની જાહેરાત, જે અમને અનુચ્છેદ ૧૪૧ હેઠળ બંધનકારક છે, તેના સંદર્ભમાં તો તેઓ વધુ જ બળપૂર્વક લાગુ પડશે.

૧૨. ઉપરોક્ત ચુકાદાનો પ્રભાવ એવો છે કે, એકવાર અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનું પરિશીલન કરીને અને પ્રક્રિયાત્મક તેમજ તત્પાત્મક બંને પાસાઓને ધ્યાનમાં લઈને સમગ્ર અધિનિયમની વૈધતા યથાવત્ રાખવામાં આવી જાય, પછી એવું રજૂ કરવું સંભવ નથી કે કોઈ ચોક્કસ કલમની વૈધતા હજી પણ પડકાર માટે ખુલ્લી છે, કારણ કે તેનું વિશેષરૂપે પરિશીલન કરવામાં આવ્યું નહોતું અથવા મામલામાં કોઈ વિશિષ્ટ દલીલ કરવી આવશ્યક હતી પરંતુ તે દલીલ કરી શકાયી નહોતી અને તેથી, અધિનિયમની વૈધતા યથાવત્ રાખતી વખતે તેનું પરિશીલન કરવામાં આવ્યું નહોતું.

૧૩. આયોનિક મેટાલિક્સ અને અન્યના કેસમાં, જે વિશેષ નાગરિક અરજી નં. ૧૪૯૦૮ ઓફ ૨૦૧૨માં આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ હતી અને જેનો નિર્ણય ૨૪.૦૪.૨૦૧૪ના રોજ સંબંધિત મુદ્દાઓના સમૂહ સાથે કરવામાં આવ્યો હતો

વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, જેમાં ચુકાદાનો પરિચ્છેદ ૧૫ નીચે ઉદ્ઘૂત કરવામાં આવે છે:

“૧૫. હવે આ કાયદાકીય સિદ્ધાંત સ્થાપિત થઈ ચૂક્યો છે કે એકવાર, કોઈ કાયદામાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓના વિચારણા બાદ, સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હોય કે તે જોગવાઈઓ ભારતના સંવિધાન અથવા કોઈ અન્ય કાયદા વિરુદ્ધ અતિઅધિકારક્ષેત્રવાળી નથી, તો ત્યારબાદની અરજીમાં વડી અદાલત માટે એવો દાવો સ્વીકારવો ખુલ્લો નથી કે તે જ જોગવાઈ સંબંધિત કોઈ વિશિષ્ટ મુદ્દો સર્વોચ્ચ અદાલતે વિચાર્યો નહોતો અથવા કોઈ ચોક્કસ મુદ્દો તેમાં ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, વડી અદાલત સમક્ષની અનુગામી અરજીમાં, વડી અદાલત માત્ર આ કારણસર વિરુદ્ધ નિષ્કર્ષ આવી શકતી નથી કે સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના અગાઉના મામલામાં, પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા બાબત યોગ્ય રીતે દલીલ કરવામાં આવી નહોતી અથવા સર્વોચ્ચ

અદાલતનું ધ્યાન કોઈ વિશિષ્ટ ત્રુટિ તરફ દોરવામાં આવ્યું નહોતું. આ સંદર્ભમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતના ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠના ડાયરેક્ટર ઓફ સેટલમેન્ટ, એ.પી. વિ. એમ. આર. અપરાવ, એર ૨૦૦૨ એસસી ૧૫૯૮માં અહેવાલિત, કેસના નિર્ણયમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાની બંધનકારક પ્રકૃતિ સમજાવતા નીચેના અવલોકનોનો અમે લાભદાયક રીતે ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ:

જ્યાં સુધી પ્રથમ પ્રશ્નનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૧૪૧ નિઃસંદેહ રીતે સૂચવે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા જાહેર કરાયેલ કાયદો ભારતના પ્રદેશની અંદરની તમામ અદાલતો પર બંધનકારક રહેશે. ઉપરોક્ત અનુચ્છેદ સર્વોચ્ચ અદાલતને કાયદો જાહેર કરવાની સત્તા આપે છે. તેથી, કાયદાકીય વિધાનનું અર્થઘટન કરવું અદાલતનું એક આવશ્યક કાર્ય છે. કાયદા સિવાયના વિષયો, જેમ કે હકીકતો, વિષે અદાલતના નિવેદનોને બંધનકારક બળ ન હોઈ શકે, કારણ કે બે કેસોની હકીકતો સમાન ન પણ હોઈ શકે. પરંતુ જે બંધનકારક છે તે નિર્ણયનું તત્વકારણ છે, કોઈ હકીકતી નિષ્કર્ષ નહીં. અદાલત સમક્ષ રહેલા પ્રશ્નોના પ્રકાશમાં સમગ્ર ચુકાદાને વાંચવાથી જે સિદ્ધાંત પ્રગટ થાય છે તે જ તત્વકારણ બને છે, કોઈ વિશિષ્ટ શબ્દ કે વાક્ય નહીં. કોઈ નિર્ણયે ‘કાયદો જાહેર કર્યો છે’ કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે, જો કોઈ મુદ્દો સ્વીકારોક્તિના આધારે નિપજાવવામાં આવ્યો હોય તો તેને કાયદો જાહેર કરેલો કહેવાઈ શકતો નથી; અને જે બંધનકારક છે તે નિર્ણયના આધારે રહેલું સિદ્ધાંત છે. અદાલતનો ચુકાદો તે જે કેસમાં આપવામાં આવ્યો હોય અને જેમાં વિચારણા માટે પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા હોય તેના પરિપ્રેક્ષ્યમાં વાંચવો જરૂરી છે. ‘ઓનિટર ડિક્ટમ’, જેને ‘રેશિયો ડેસિડેન્ડી’થી અલગ ઓળખવામાં આવે છે, તે

અદાલત સમક્ષ આવેલા કોઈ કેસમાં સૂચિત થયેલા કાનૂની પ્રશ્ન અંગે અદાલત દ્વારા કરાયેલ એવું અવલોકન છે, જે એવો રીતે ઉદ્ભવ્યું ન હોય કે જેના માટે નિર્ણય આપવો આવશ્યક બને. આવું ઓબિટર બંધનકારક પૂર્વનિર્ણય ન હોઈ શકે, કારણ કે ઉચ્ચારાયેલ નિર્ણય માટે તે અવલોકન અનાવશ્યક હતું; પરંતુ, ભલે ઓબિટરને પૂર્વનિર્ણય તરીકે બંધનકારક અસર ન હોય, તેમ છતાં તે નોંધપાત્ર વજન ધરાવે છે તે નકારી શકાય નહીં. તેથી, અનુચ્છેદ ૧૪૧ હેઠળ જે કાયદો બંધનકારક રહેશે તે કોઈ નિર્ધારિત કેસમાં અદાલત સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલા અને તેના દ્વારા નક્કી કરાયેલા મુદ્દાઓ અંગેના તમામ અવલોકનો સુધી વિસ્તરે છે. જ્યાં સુધી સાંવિધાનિક બાબતોનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી અદાલતની પ્રથા એવી છે કે પોતાના નિર્ણય માટે સીધા ઉઠાવવામાં ન આવેલા મુદ્દાઓ પર કોઈ ઉચ્ચારણ ન કરવું. સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાને આ આધારે પડકારવામાં આવી શકતો નથી કે અમુક પાસાઓ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો અથવા સંબંધિત જોગવાઈઓ અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી ન હતી (જુઓ એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. ૧૦૦૨ અને એ.આઈ.આર. ૧૯૭૩ એસ.સી. ૭૯૪ (સિક)). જ્યારે સર્વોચ્ચ અદાલત કોઈ સિદ્ધાંત નક્કી કરે છે ત્યારે તે નિર્ણયનું અનુસરણ કરવું વડી અદાલત અથવા અધિનસ્ત અદાલતનું કર્તવ્ય બને છે. વડી અદાલતનો એવો ચુકાદો, જે સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય અને નિર્દેશોનું અનુસરણ કરવાથી ઈનકાર કરે છે અથવા સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા રદ કરવામાં આવેલા વડી અદાલતના નિર્ણયને પુનર્જીવિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે શૂન્ય છે. (જુઓ ૧૯૮૪ (૨) એસ.સી.સી. ૪૦૨ અને ૧૯૮૪ (૨) એસ.સી.સી. ૩૨૪). ઉપરોક્ત માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખીને અમારે પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનો છે.

૧૪. મામલાની આ સ્થિતિમાં, અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી શાલિન મહેતાએ ઉઠાવેલી દલીલમાં અમને કોઈ સાર જણાતો નથી. રિટ અરજીમાં કોઈ ગુણવત્તા નથી અને તેથી તે નામંજૂર કરવામાં આવે છે. નોટિસ રદ કરવામાં આવે છે. ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ કરવામાં આવતો નથી.

(વી.એમ. સહાય, કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ)

(આર.પી. ધોળારિયા, ન્યાયમૂર્તિ)

*This judgment has been translated using AI Tool – Hyperlink*

=====

**અસ્વીકરણ:** સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

**DISCLAIMER:** The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.